

Danijel Džino, *From Justinian to Branimir. The Making of the Middle Ages in Dalmatia*, London; New York: Routledge, 2021, 258 stranica

Krajem 2020. ugledna izdavačka kuća Routledge objavila je knjigu hrvatskoga povjesničara Danijela Džina pod naslovom *From Justinian to Branimir. The Making of the Middle Ages in Dalmatia*. Iako je zaposlen kao docent (*senior lecturer*) na Odjelu za povijest i arheologiju pri Sveučilištu Macquarie (Australija), bavi se temama koje se tiču i hrvatskoga geografskog prostora. Naime, radi se o ekspertu za povijest Rima, kasne antike i ranoga srednjeg vijeka, i to prije svega što se tiče prostora nekadašnjega rimskog Ilirika. U tom je pogledu usmjeren prije svega prema uklapanju „lokalnoga” slučaja Ilirika (prvenstveno Dalmacije i Panonije) u „globalne” okvire Rimskoga Carstva i susljednoga postrimskog svijeta.

U tom kontekstu iskazao je poseban interes za pitanje oblikovanja lokalnih identiteta u Dalmaciji između 7. i 9. stoljeća, čime se podrobno bavio u svojoj (kako sam kaže) „postmodernoj dekonstrukciji postojećih metanarativa” *Becoming Slav, Becoming Croat. Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia* (2010.), u izdanju također uglednoga nakladnika Brill. Međutim, nakon „postmoderne dekonstrukcije” odlučio se za sasvim recentnu (opet kako sam kaže) „metamodernu rekonstrukciju povijesnih narativa na i dalje tinjajućim ruševinama postmoderne dekonstrukcije” pod nazivom *From Justinian to Branimir. The Making of the Middle Ages in Dalmatia*, o čemu će ovdje biti više riječi. Valja istaknuti i da je autor knjiga *Illyricum in Roman Politics: 229 BC – AD 68* (Cambridge University Press, 2010.) i *Rimski ratovi u Iliriku. Povijesni antinarativ* (Školska knjiga, 2013.), kao i niza znanstvenih radova, dočim je aktivno posvećen i arheološkim istraživanjima, u sklopu čega treba izdvojiti projekt „Varvaria/Breberium/Bribir” (2014. – 2019.), relevantan za hrvatsku javnost.

Knjiga se sastoji od kratkoga uvoda i sedam poglavlja koja kronološki prate oblikovanje društvenih i političkih prilika u provinciji Dalmaciji od otprilike 30-ih godina 6. stoljeća pa sve do 90-ih godina 9. stoljeća. U početnom *Introduction* (1-5) autor vrlo sažeto iznosi temeljne premise (o kojima nešto kasnije u tekstu) i daje kratki pregled svakoga poglavlja. U prvome poglavlju, *Dalmatia in Time and Space* (6-27), pruža čitatelju pregled Dalmacije kao rimske geopolitičke konstrukcije dugoga trajanja koja je do danas zadržala relevantnost i služi kao okvir regionalne i povijesne identifikacije suvremene populacije. Zatim na svojevrsni braudelovski način daje i prirodno-geografski osvrt na prostor rimske Dalmacije da bi čitateljima bolje približio tematiku, a svakako je ciljana publika zbog engleskoga jezika prije svega međunarodna historiografija. Pritom smatra da je potrebno bolje uključiti „lokalnu” hrvatsku historiografiju u „globalne” historiografske trendove i paradigme. Doduše, ističe da problem nije samo „lokalnoga” karaktera nego i u tome što su inozemni autori površno prelazili preko povijesti Dalmacije zbog nepoznavanja jezika. Međutim, u posljednjih petnaestak godina porastao je broj dostupnih publikacija na engleskom jeziku koje se tiču povijesti antičke i ranosrednjovjekovne Dalmacije, stoga više ne postoji racionalno opravdanje za zanemarivanje rezultata hrvatske historiografije od strane inozemnih autora.

U drugom poglavlju, „*An Old Woman’s Summer*: A glimpse into late antique Dalmatia (29-59), metaforički definira razdoblje od sredine 5. pa do početka 7. stoljeća kao „bابلje ljeto”, polazeći od stava da je Dalmacija poglavito zbog svojega prirodnog položaja dobrim dijelom bila pošteđena upada germanskih i hunskih ratničkih skupina tijekom 5. stoljeća. Provincija je potpuno pod ostrogotskom kontrolom između 493. i 535. godine, kada istočnorimska vojska osvaja Salonu i uspostavlja kontrolu nad provincijom bez ozbiljnih razaranja, kako to sma-

tra Džino. Razdoblje relativne stabilnosti i ekonomskoga prosperiteta nastavljeno je i pod istočnim carevima sve do početka 7. stoljeća, premda se začeci dubljih društvenih promjena prate tijekom 6. stoljeća.

U trećem poglavlju, „*Winter is Coming*”: *Signs of deeper social changes in sixth-century Dalmatia* (60-89), autor upozorava na materijalne dokaze koji svjedoče o društvenim promjenama, odnosno na „zimu koja dolazi” (aluzija na popularnu TV seriju *Igra prijestolja*). Pritom se radilo o izraženome korištenju grobova u nizu (*row-grave*), kao i pojavi intramuralnih groblja. Radikalna promjena u načinu ukopa ističe se u ponovnome korištenju prapovijesnih humaka, u čemu autor, na tragu sličnih slučajeva iz drugih provincija, vidi elitu tih društava u krizi identiteta. Zbog toga se smatra da su isticanjem kontinuiteta s prošlošću i korištenjem povišenih humaka htjeli održati postojeći status u društvu naglašavanjem vlastite posebnosti. Isto tako autor na tragu maloga broja sačuvanih podataka o uzurpacijama u Salonitanskoj (nad)biskupiji s kraja 6. i početka 7. stoljeća uočava društvenu hijerarhiju u krizi, dočim je skeptičan u pitanju stava o demografskome padu u provinciji pod djelovanjem Justinijanove kuge i pretpostavljenih klimatskih promjena jer za to nema potvrde u materijalnim i pisanim izvorima.

„Zima” se u Dalmaciji nije pojavila uslijed dolaska imaginarnih hordi barbarskih Slavena, nego je to zapravo bio rezultat carske politike. Naime, u četvrtom poglavlju, *The collapse of Byzantine Dalmatia* (90-106), Džino pretpostavlja da je negdje 20-ih godina 7. stoljeća istočnorimska vlast napustila najveći dio provincije i povukla se u priobalne gradove i njihovo najbliže zaleđe ili vjerojatno bliže središtu moći u Konstantinopolu u trenutku rata s Perzijom i avarsko-slavenske prijetnje na europskom tlu. Teško je reći je li to bio proces ili se dogodilo u jednome mahu, ali svakako je prouzrokovalo radikalne društvene promjene na pro-

storu koji je ostao bez carske uprave i zaštite od potencijalnih avarskih upada. Riječima samoga autora, može se popratiti „pojednostavljanje društvenih mreža, depopulacija, napuštanje mnogih naselja, kontrakcija urbanoga života, pa čak i nestanak nekih priobalnih gradova” (90). O tim pitanjima piše mnogo detaljnije u petom poglavlju, *After the apocalypse: Dalmatia after 620* (107-146).

U šestom poglavlju, *Clash of the empires and the Treaty of Aachen (775-812)* (147-171), Džino smješta dolazak većih slavenskih skupina na prostor provincije Dalmacije u kontekst franačko-avarskih sukoba s kraja 8. te susljednoga konflikta između Franačke i Istočnoga Rimskog Carstva (Bizanta) početkom 9. stoljeća. Izvorno se radi o tezi koju je prvi oblikovao i iznio Lujo Margetić u poduljoj raspravi „Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata” iz 1977., koju su, dakako, tadašnja historiografija i arheologija dočekale „na nož”. Teza se temelji na jednostavnoj činjenici da sačuvani materijalni i pisani izvori ne svjedoče ni o kakvoj hrvatskoj ili slavenskoj seobi u 7. stoljeću. Premda je u *Becoming Slav* Džino bio mnogo skeptičniji spram teze o hrvatskoj (slavenskoj) seobi krajem 8. stoljeća, čini se da ju sada pod težinom novih (i starih) povijesnih i arheoloških saznanja svakako prihvaća kao najvjerojatniju. Naime, u posljednja četiri desetljeća teza je u mnogim različitim aspektima dodatno razrađena, pa je danas dostupan bogat fond znanja koji ju čini vrlo sofisticiranom. Pritom valja naglasiti da je to prvenstveno zasluga ekipe okupljene oko izložbe *Hrvati i Karolinzi* iz 2000. godine (M. Ančić, M. Jurković, A. Milošević, N. Jakšić, Ž. Rapanić i drugi). Potonja skupina htjela je promijeniti paradigmu prebacujući fokus s bizantskoga na franački utjecaj prilikom oblikovanja hrvatske kneževine u 9. stoljeću.

Doduše, Trpimir Vedriš autorefleksivno se zapitao i o ideološkoj pozadini projekta *Hrvati i Karolinzi*, ponukan komentarima nekih inozemnih kolega o tome da se radi

tek o pukom „ideološki nabijenom projektu” (vidi njegov rad u zborniku *Migration, Integration and Connectivity*). Ističući da je karolinška paradigma bez dvojbe „dijete svoga vremena” (kontekst uspostave neovisne Republike Hrvatske i svega što je dolazilo s time, odnosno oblikovanje novoga diskursa o identitetu u suprotnosti s onim jugoslavenskim), smatra da se radi o nečemu što je potaknulo sve aktere na drugačije i posve svježije promišljanje ranosrednjovjekovne hrvatske povijesti – i one koji se slažu i one koji se ne slažu s tezom. Isto tako, izvorna ekipa s vremenom je ublažila svoj prečesto isključiv pogled na franački čimbenik te posljednjih godina u suradnji s mladom ili srednjom generacijom istraživača (T. Vedriš, I. Basić, H. Gračanin, M. Petrak i drugi) ponovno valorizirala istočnorimski (bizantski) utjecaj na istočnom Jadranu i u njegovu zaleđu. Osobno bih se usudio dodati da bi zapravo trebalo prihvatiti činjenicu da ovaj projekt, kao i svi slični koji počinjavaju na (re)konstrukciji velikih povijesnih narativa (uostalom, kao i Džinova „metamoderna rekonstrukcija”), neupitno posjeduje ideološku dimenziju. Naime, to je nešto što bi se trebalo percipirati kao legitimno jer ako nas je postmoderna nečemu naučila, to je da „neutralno” ne postoji, nego je svaka pozicija ideološka, pa i ona kojoj smo osobno skloniji iz određenih (subjektivnih) razloga. Dakle, nije moguće tvrditi da jedan projekt može biti ideološki neutralan, a neki drugi ideološki nabijen. Doduše, to ne znači da bi po tome svaki povijesni diskurs bio jednako vrijedan ili utemeljen, dapače posve je obratno. Čini se na kraju da je samo lakše uočiti ideologiju u „tuđem dvorištu”.

No bilo kako bilo, valja se vratiti na šesto poglavlje razmatrane knjige. Dakle, Džino u osnovi prihvaća naraciju o dolasku slavenskih ratničkih skupina („specijalista za nasilje”) krajem 8. i početkom 9. stoljeća te njihovu krucijalnu ulogu u kreiranju novih struktura moći te društveno-političke arhitekture dalmatinskoga dukata u kon-

tekstu potpunoga imitiranja karolinških društvenih modela. U pogledu društvenih promjena iz 9. stoljeća došlo je do formiranja temelja hrvatske kneževine, odnosno kraljevstva od 10. stoljeća, a takva je situacija u osnovnim parametrima perpetuirana u većem dijelu hrvatskoga srednjovjekovlja. Pritom se prije svega radi o izgradnji novih političkih institucija i lokalnih političkih mreža, organizaciji županija, uvođenju *curtisa* kao ekonomskih jedinica, (ponovnoj) kristijanizaciji te korištenju kršćanstva kao temeljne ideološke paradigme za legitimaciju nove elite i oblikovanje „kršćanske monarhije” (*Christian Monarchy*) na čelu s hrvatskim vladarom. Treba naglasiti da karolinške modele imitiraju i one tvorbe koje nastaju nakon raspada jedinstvenoga Karolinškog Carstva (888.), poput Ugarske ili Poljske. Upravo o oblikovanju dalmatinske, odnosno hrvatske kneževine tijekom 9. stoljeća Džino podrobnije piše u posljednjem poglavlju, *Tempora domini Brannimero* (172-196). Naime, smatra da je do kraja 9. stoljeća, odnosno do kraja vladavine kneza Branimira završen proces (kulturalnoga) oblikovanja srednjovjekovlja u nekadašnjoj rimskoj provinciji Dalmaciji, što će fundamentalno obilježiti sve kasnije društvene i političke procese. Novi su procesi trajno preobrazili krajobraz provincije Dalmacije, pri čemu se učinak tih promjena do neke mjere prati praktički sve do danas.

Džino u tom kontekstu ponavlja stav iz *Becoming Slav* da su se tijekom 9. stoljeća barem dvije različite (etničke) političke skupine izmijenile na prijestolju dalmatinskoga dukata, Guduskani (knezovi Borna i Ladislav) i Hrvati (knezovi od Mislava nadalje), dočim mu je suspektna i hrvatska pripadnost kneza Branimira. Naime, ponukan time što je na jednom kamenom ulomku Branimir neobično naveden kao *dux Clavitnorum*, razmatra intrigantnu mogućnost da se etnonim odnosi na prostor Hlivanjske županije (*Cleuna*) te da je Branimir primarno po gentilnoj pripadnosti bio *dux Clavitnorum*, a po

teritorijalnoj vlasti *comes* (ili *dux*) Dalmacije. Međutim, čini se da to zasad ostaje na razini spekulacije. U svakom slučaju, u žestokim sukobima između različitih slavenskih ratničkih skupina oko dominacije unutar dalmatinskoga dukata prevagu odnosi politička skupina Hrvata te se s vremenom taj prostor preobražava u „kraljevstvo Hrvata” (*regnum Croatorum*), kojim od početka 10. stoljeća upravlja *rex*. Na kraju autor svoje temeljne ideje i istraživačke rezultate sažima u zaključku (*Conclusion*, 197-199).

Iako je Džino u knjizi *Becoming Slav* stavio naglasak na oblikovanje lokalnih identiteta polazeći od postmodernih teorijskih okvira (sjetimo se „postmoderne dekonstrukcije”), u razmatranoj se monografiji više fokusirao na novija arheološka otkrića ili preispitivanje postojećih pisanih izvora da dodatno dokaže svoje osnovne premise iznesene u sada kompromisnoj formi, koja je možda prihvatljivija od one iz *Becoming Slav* (sjetimo se „metamoderne rekonstrukcije”). Da sumiramo, Džino smatra da materijalni izvori ne dopuštaju govoriti o većim slavenskim migracijskim gibanjima u 7. stoljeću, odnosno identiteti lokalnih skupina u Dalmaciji doživjeli su redefiniranje kao odgovor na promijenjene povijesne okolnosti (spomenuta imperijalna evakuacija Dalmacije tijekom vjerojatno 620-ih), a ne (samo) zbog dolaska većih slavenskih skupina – koje zaista stupaju na scenu u Dalmaciji tek krajem 8. i početkom 9. stoljeća.

Džino smatra da čak i da nije došlo do napuštanja najvećega dijela provincije Dalmacije početkom 7. stoljeća, za što nalazi izravnu i slikovitu paralelu sa sudbinom Britanije početkom 5. stoljeća, proces oblikovanja srednjovjekovnoga društva ne bi bio zaustavljen, nego bi samo možda bio više nalik na onaj u postrimskoj Italiji ili Galiji. U tom smislu ironično ističe i da vrlo često tek zamišljeni „barbari” nisu doveli do društvenoga kolapsa u Dalmaciji u 7. stoljeću, nego je taj ishod bio izravni rezultat političkih odluka u Konstantinopolu. U kontekstu rata s Perzijom i

latentne avarske prijetnje na europskom tlu, Dalmacija je jednostavno postala trošak. U tom se kontekstu treba sjetiti čuvene avarsko-perzijske opsade Konstantinopola iz 626. godine.

Djelo Danijela Džina može se razumjeti kao pokušaj kompromisa između migracijske i transformacijske teze. Drugim riječima, želi poručiti da hrvatski rani srednji vijek nije monopol samo Slavena i Hrvata, nego su društvene promjene nastale kao rezultat djelovanja različitih čimbenika (i vanjskih i unutarnjih), u sklopu čega u budućnosti treba mnogo više voditi računa o ulozi domicilne populacije i nizu dokaza o izravnome kontinuitetu života u provinciji Dalmaciji. U tom smislu valja prenijeti i kako Džino pretpostavlja da je Salona posve napuštena tek negdje 60-ih ili 70-ih godina 8. stoljeća, a ne, kako se dosad najčešće smatralo, u prvoj polovini 7. stoljeća. Sve u svemu, radi se o esencijalnom štitu (kao i *Becoming Slav*) za razumijevanje početaka ranoga srednjeg vijeka na prostoru nekadašnje provincije Dalmacije i kasnijega Hrvatskoga Kraljevstva, neovisno o tome slagao se netko ili ne s autorovim stavovima. Danijel Džino postavlja neka drugačija pitanja na stare teme i time doprinosi stvaranju nove historiografske dinamike.

Ante Bećir

**Vinicije B. Lupis, Ivan Ferdinandov
Lupis – izumitelj torpeda, Rijeka:
Ogranak Matice hrvatske u Rijeci,
2021, 185 stranica**

Monografija Vinicija B. Lupisa posvećena „svim poginulim pomorcima iz obitelji Lupis diljem svjetskih mora i oceana” predstavlja autorov doprinos proučavanju i pisanju povijesti hrvatskih obitelji u širem te obitelji Lupisa u užem kontekstu. U *Proslavu* (9-13), sukladno znanstvenim standardima, autor prikazuje korištenu metodologiju, uz